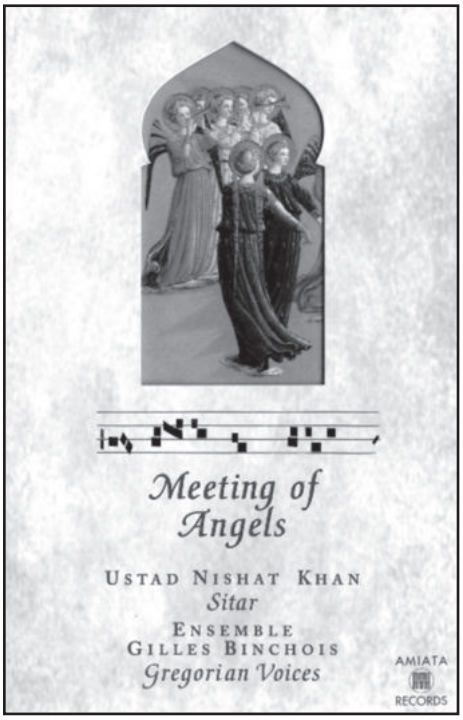
szetek, az étkezés és az orvoslás ökológiai jelentősége is szóba kerül.

Ne feledjük: minden időkben voltak szövegek, amelyek egyeseket felébresztettek, másokra viszont semmilyen hatással nem voltak – *ugyanazok* a szövegek. Ezt minden jó kiadvány olvasásakor érdemes szem előtt tartani. Az olvasókon tulajdonképpen több múlik, mint a szerkesztőkön és a kiadókon.

A. Z.

Ustad Nishat Khan (szitár) & Ensemble Gilles Binchois (gregorián ének)
MEETING OF ANGELS
Audio cd, 46 perc (Amiata Records, 1996)

„Fényességes középkor" – ugye, általában nem ezt a jelzőt szoktuk hallani, amikor e korszakot említik? Sokaknak talán misztikus, titokzatos mivolta miatt tűnik homályosnak vagy „sötétnek", esetleg az inkvizíció, a háborúk és a járványok (melyek előtte és utána is voltak) miatt, ám leginkább a későbbi „felvilágosodás" kontrasztjaként vált közhelyesen olyanná, amilyenné a médiaterror formálta a közvélemény számára – és amilyen valójában sosem volt. Már az is kérdés, kik és miért nevezték el *közép*kornak (ami egyébként jelenthetne egyfajta pozitív kitüntetettséget, a centralitás eszméje okán), de erre nyilván könnyű a válasz: az *ó*kor és az *új*kor közöttinek tekintették – persze visszamenőleg, utólag és önkényesen. Azt azonban, hogy mitől „sötét" vagy világos, fényes és dicsőséges egy korszak, már bonyolultabb megválaszolni. Az égen látható, „fizikai" Nap akkor is éppúgy ragyogott, mint ma, és a nappalt éppúgy éjszaka váltotta fel rendszeresen, mint ma, tehát ilyen szempontból nem mondható, hogy sötétebb lett volna. (Hozzátehetjük: az ipari forradalom óta a széntartalmú anyagok elégetésével a légkör szennyezettebb és füstösebb, mint azelőtt bármikor, tehát fizikailag is a mai kor sötétebb.) Viszont egy régi rabbinikus mondás nyomán, miszerint *„amikor a fizikai Nap lenyugszik, a szellemi Nap felkél"* (ez a *Szentírás* éjjeli tanulmányozásával is kapcsolatos), azt mondhatjuk, attól lesz egy adott kor világos vagy sötét, hogy hány embert és milyen mértékben világosít meg a „szellemi Nap", amely – ellentétben a fizikaival – örökkévaló. *János evangéliuma* is bizonyságot tesz az örök, szellemi világosságról: *„A világosság világít a sötétségben, de a sötétség nem fogta fel"* (Jn 1,5), pedig *„az igazi világosság, amely minden embert megvilágosít"* (Jn 1,9) örökké ragyog, mindenkor, régen és most is lehetővé téve a megvilágosodást. Erre Jézus szavai konkrétabban utalnak: *„Ábrahám, a ti atyátok örült, hogy megláthatja Napomat. Meg is látta, és örült neki.* (…) *Mielőtt Ábrahám lett, én vagyok"* (Jn 8,56–58). Ebből a szempontból, vagyis hogy milyen mértékben ragyogta be Isten szellemi

világossága az adott kort és annak kultúráját, az úgynevezett középkor lényegesen fénytelibb volt a mainál.

Régi korok szellemi hagyományai egybehangzóan tudnak egy hajdani aranykort követő fokozatos hanyatlásról és elsötétedésről, amikor is egyre kevesebb a megvilágosodott ember. A hindú hagyomány szerint jelenleg a *kali-jugá*ban, a sötét korszakban élünk, ellentétben a francia forradalom óta zajló felvilágosodás-propaganda által alapvetően befolyásolt és megtévesztett kortársaink szemléletével. (Ehhez csak annyit, hogy *„a sátán is a világosság angyalának tetteti magát"* – 2Kor 11,14 szerint.) Ha meggondoljuk a szanszkrit Kálí (Siva isten felesége; nevének jelentése: fekete) és a *kála* (idő) szavak közötti etimológiai rokonságot, akkor beláthatjuk, hogy összefüggés van a sötétség és a (tudati) időbe vetettség között. Innen nézve több mint érdekes a magyar *kor* (idő) és *kór* (betegség; előbbit ótörök, utóbbit szláv eredetűnek tartja a hivatalos nyelvészet), illetve a *korom* (fekete), a *korhad*, *kornyadoz* (betegeskedik, sínylődik), a *korcs* (elfajzott, korhely) és az ismeretlen eredetűnek tartott *korlát* (valaminek mértéket szabó körülmény; aki „korlátolt", az, ugye, sötét) szavak összevetése és a lehetséges összefüggéseik. De az ugyanezen mássalhangzópárt hordozó *kár* (veszteség, hátrányos változás, elromlás) és *kör* (gondoljunk az idő ciklikus, azaz körkörös szemléletére, továbbá arra, hogy a kör a centrumhoz képest periféria) szavak is a témánkba vágóak. Másfelől az *idő* szónak a régi magyar nyelvben volt *üdő*, az *üdv* szónak pedig *idv* alakja is, ami a kettő közös gyökerére is utal, hiszen az idő helyes eltöltése a betegségből való gyógyulást, a felüdülést eredményezheti (a *felüdül* régi jelentése: felébred, felocsúdik, felserken, felélénkül, meggyógyul). Egy metafizikai spiritualitást nélkülöző nyelvészet efféle összefüggéseket sohasem ismerne el etimologikusnak (sőt, összefüggéseik létét is tagadná), mivel történeti alapon, írásos adatokkal nem bizonyíthatóak. Emellett a szavak mélyebb jelentéstartalmának és benső kapcsolatrendszerének intuitív megismerhetőségét tagadva, organikus rendszerbe állíthatóságukat egyfajta „véletlennek" minősíti, ami csupán részéről „nem vélt", azaz fel nem ismert.

Mindezt azért kellett a most következő lemezbemutatás előtt elmondanom, mivel egyrészt a középkor kultúrájával kapcsolatos, másrészt efféle zenét nem puszta fülcsiklandoztatás és (legalábbis *elsősorban* nem) gyönyörködtetés céljából kell hallgatni, hanem mert fényt és ragyogást idéz, szakrális és spirituális erőket ébreszt és mozgósít az emberben, egy benső megismerés folyamatát segítve.

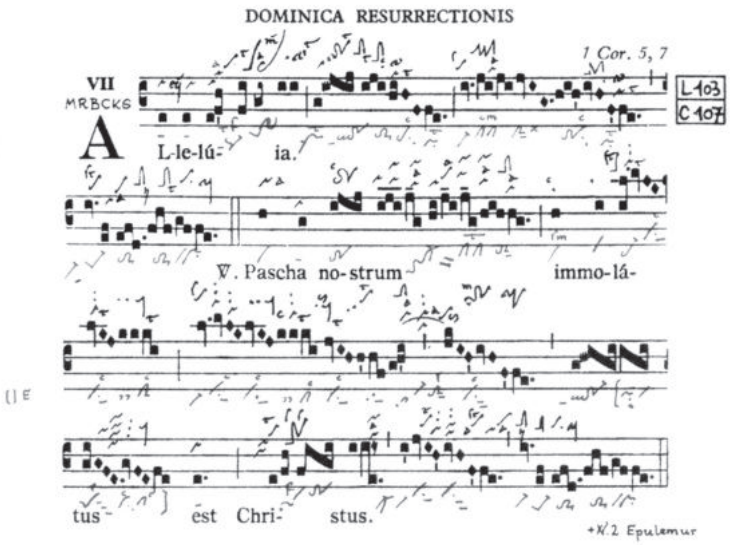
Lemezünk két, térben és időben egymástól távolinak tűnő, de *modális* jellegük révén valójában rokon zenei kultúrát hoz meglepően közel egymáshoz, hasonlóan egy korábban bemutatott lemezhez (ugyanitt: I. évf. 3. sz. 384–385. o.).

A legtöbb igényes zenehallgató bizonyára hallott gregorián éneket, amely a katolikus egyházzenei gyakorlatban ma is élő műfaj. Valószínűleg az indiai klasszikus zenével is találkozott már, hiszen megszámlálhatatlanul sok hanghordozó jelent meg az elmúlt évtizedekben. Ilyen kaliberű zenei „fúzió", amit itt hallhatunk, azonban máig ritkaságszámba megy. Más indiai zenészek ugyancsak kísérleteztek nyugati zenei műfajokkal, de sajnos főleg a popzene és a jazz, vagy – jobb esetben – a szimfonikus zene irányában (például Citti Babu, Ananda Shankar, Ravi Shankar). Nishat Khan *usztad*, azaz mester szitárjátéka itt az indiai zenéhez leginkább adekvát és méltó közegben, a szintén szakrális és spirituális gregorián zeneiségbe illeszkedve hangzik fel. Ő egyébként egy több mint négyszáz évre visszanyúló zenészdinasztia sarja, a híres Imrat Khan fia, és a legendás Vilayat Khan unokaöccse (ők is szitárjátékosok). Tegyük hoz-

zá, hogy az indiai – főleg India nyugati partján élő – „Tamás-keresztények", akik közvetlenül az egykor ott térítő Tamás apostoltól eredeztetik közösségük alapítását, istentiszteleteiken teljes magától értetődőséggel használják a hagyományos indiai zenéjüket (így a szitárt és a tablát), csakúgy, mint Pakisztánban az iszlám hitűek a *rágát* (amiről a fent említett számban már írtunk) saját vallási áhítatukban.

Lemezünkön az indiai zene persze nem a maga teljességében jelenik meg: az egészet a gregorián ének túlsúlya jellemzi. Mégis, szinte változatlanul jelen van mindkét zenei világ esszenciája, miközben érezhetjük találkozásuk új „ízének" többletét. Valahogy úgy, ahogy egy újonnan létrejövő barátságban a találkozó felek frenetikus élményként élik át az „egymásra ismerést", anélkül, hogy mindent megtudnának egymásról. A későbbiek legfeljebb árnyalják és színezik a találkozás élményét, a lényegén nem változtatnak. Az énekekkel felelgető, vagy azokat bevezető és kísérő szerep mellett egy szerzemény erejéig szólóban is hallhatjuk Nishat Khan visszafogott, ám rendkívül elmélyült, meditatív szitárjátékát, ami ilyen keretek között különlegesebben hat, mintha csak egy indiai zenei lemezt hallgatnánk. A gregorián ének is (amit esetünkben az 1979-ben alakult, szintén kiváló Ensemble Gilles Binchois ad elő) egyfajta plusz töltést kap: ragyogóbbá válik, mintegy sziporkázó hangélményt nyújtva, miként a nagyon jól eltalált lemezborító idézi a Nap ragyogó, aranyló sárgáját.

Magáról a gregoriánról csupán dióhéjban szólnék, hiszen magyar nyelven is bőséges szakirodalom áll az érdeklődők rendelkezésére. A magyar gregoriánkutatás legnagyobb, nemzetközi hírű és jelentőségű alakjai: Rajeczky Benjámin (1901–1989) ciszterci szerzetes, zenetörténész, népzenekutató, egyházzenész, zenepedagógus, a zenetudományok doktora, Dobszay László (1935–2011) Széchenyi-díjas magyar zenetörténész, népzenekutató, karnagy, egyetemi tanár, továbbá Szendrei Janka (sz. 1938) szintén népzenekutató, karnagy, egyetemi tanár – akiknek munkái (*Mi a gregorián?*, 1981; *Magyar gregoriánum*, 1981; *A gregorián ének kézikönyve*, 1993; stb.) igazi alapművek a témában. Ők alapították 1970-ben – elsősorban a gregorián zene, a késő középkori és

A karvezető kézmozulatait jelző neumákkal kiegészített terctávolságú vonalas (disztematikus) kotta (11. század)

liturgikus művek előadására – a Schola Hungarica énekkart, amelynek több mint harminc lemeze jelent meg. Ezeken a gregoriánt művelő kórusok többségétől eltérően nem a mai (egyházi) gyakorlatból, hanem a középkori források anyagából válogatott, nagyrészt saját kutatásaik során készített kódexátiratokból énekelt darabokat hallhatunk. Sok közülük a tudományos szakirodalomban eddig nem szereplő első közlés. Megemlíthetjük még, hogy 1990-től létezik

hazánkban egy Gregorián Társaság is, valamint 2013 óta a Schola Hungarica örökségét továbbvivő Schola Academica.

A gregorián (latin *gregorianus*, a Gregorius, azaz Gergely szóból) a római katolikus liturgia egyszólamú, latin nyelvű éneke. Századokon át kizárólag ez volt hivatalos, és az 1. évezredben alakult ki a liturgia fejlődésével párhuzamosan. Az elnevezés Nagy Szent Gergely pápára utal, részben, mert Kr. u. 590 és 604 között ő gyűjtötte össze a liturgikus énekeket (források említik például az általa összeállított, Rómában az oltárhoz láncolt antiphonáriumot, az *Antiphonale Missarum*ot), és megalapította a Schola Cantorum énekes iskolát (bár erre nincs egyértelmű bizonyíték), másrészt, mert a négy nagy nyugati egyházatya egyike, akinek tisztelete akkoriban oly nagy volt, hogy utóbb neki tulajdonították az egyház eme ősi énekét. Az ikonográfiai hagyomány rendszerint úgy ábrázolja Gergelyt, hogy Isten Szent Szelleme galamb képében a vállára száll és a fülébe súgja, sugallja az énekeket. Állítólag a Karoling-kor után, a 8–9. században keletkezett a „gregorián ének" elnevezés: a Karoling források még *cantilena romana*ként (római ének) említik. Az egyszólamúság egyébként a szentírási szövegek éneklésére a legalkalmasabb, mert „szövegcentrikus", vagyis hűen követi a szöveg ritmusát, értelmét, gondolati összefüggéseit. A gregorián egyfajta énekelt nyelv, magas művészi értékkel bíró énekbeszéd.

Nagy Szent Gergely diktálja a Szent Szellem által sugallt éneket (A Hartker-antifonálé illusztrációja, Sankt Gallen, 1000 körül)

A műfaj virágkora a 8–10. században volt. Eleinte csak szájról-szájra terjedtek az énekek (akár a népdalok). A legrégibb lejegyzések 8. századi kódextöredékekben maradtak fenn, de a 9. századtól már általánosan előfordultak. Az úgynevezett *adiasztematikus* (= vonalrendszer nélküli) *neuma*-írások (*neuma* = intés) a karvezető kézmozdulatait igyekeztek visszaadni, amit a szöveg fölötti szabad mezőben *(in campo aperto)* jegyeztek le. Később már az arezzói Guido (kb. 991–1050) itáliai bencés szerzetes által bevezetett kulcshasználatos, *diasztematikus* (= terctávolságú vonalas) kottaírással történtek a lejegyzések. A többszólamú énekléssel, majd a hangszeres zene térhódításával a gregorián egyre jobban háttérbe szorult, ám a szerzetesközösségekben tovább élt. Újjáélesztését a francia Guéranger bencés apát kezdte meg 1840 táján, Solesmes kolostorának (melyet 1791-ben, a forradalom idején bezártak) újraindításával párhuzamosan. 1903-ban X. Szent Pius pápa elrendelte a gregorián ének tudományos kutatását, a dallamok restaurálását és ennek alapján új liturgikus könyvek kiadását.

Rajeczky meghatározása szerint: *„a gregorián Európa egyetlen kétezer év óta áradó műzenéje, melynek széles medrébe beletorkollott az ókori Közel-Kelet zsoltározása, ősi hirdető, köszöntő, olvasó,*

litániázó tónusok hangja, a mediterrán és alpesi melizmatika hullámai, az antik himnódia kicsengése. Azt duzzasztotta oly sok nép dallamosságának lecsapódása az antifónák ezerfelé ágazó típusaival és a responzóriumok refrénes játékával; azt frissítette a magas középkorban felfakadó és már az újkori dallamosság ízeit kínálgató dallamforrás: a szekvenciák, trópusok, az ordinárium és az új stílusú kompozíciók".

Sajnos a gregorián sem kerülhette el napjaink mindent „feldolgozni" akaró kényszertörekvését. Az általunk bemutatott lemez ellenpéldájaként hozhatjuk fel a nevében is igen fantáziátlanul (vagy éppen szándékosan megtévesztő módon), egyszerűen Gregoriannak nevezett német poprock bandát, mely elektronikus zenei alapokra ültetett, tetszetős (és templomi akusztikát imitálóan visszhangosított) énekhangjaival a legtöbb esetben nem is gregorián „feldolgozásokat", hanem ilyen-olyan slágerek (köztük az 1976-ban készült *Ómen* című horrorfilm betétdala, az „Ave Satani") egyfajta generálszósszal leöntött, egy kaptafára készült darabjait szólaltatja meg, immár tucatnyi lemezen. A fő baj, hogy legtöbb esetben egy alapvetően szakrális műfajt liturgikus közegéből kiszakítva profanizálnak és popularizálnak, hasonlóan ahhoz, mint amikor a vallási kegytárgyakat olcsó vásári giccsé silányítják.

Elmondható, hogy szinte minden zenei stíluskorszak merített a gregorián kimeríthetetlen dallamtárából (például a protestáns egyházi népénekek, a *korál*ok), és szívesen használták zeneművek témáiként. A 20. században például erősen hatott az észt Arvo Pärtre vagy a magyar Szokolay Sándorra – ezen esetekben mindvégig megőrizve az énekek szakrális jellegét. Szerencsére a fentiekben bemutatott lemez is pozitív alternatívát villant fel, amelynek remélhetőleg lesz még folytatása, sőt kiteljesedése.

Hegedűs Zoltán